

Wstęp

Białoruś stała się niepodległym państwem pozornie bez żadnego wysiłku ze swej strony. Przejawiane po uzyskaniu niepodległości przez ten kraj nieustanne dążenie do powrotu do związku państwowego z Rosją zdaje się potwierdzać tezę, że naród białoruski jest sztucznym tworem narodowościowej polityki bolszewików¹.

Przedmiotem niniejszej pracy jest udział Białorusinów w walce o niepodległość swego kraju w czasach, gdy po raz pierwszy proklamowane zostało niepodległe państwo białoruskie — Białoruska Republika Ludowa (BRL). Ruch na rzecz niepodległości Białorusi, w tym także ruch zbrojny, miał swoją wewnętrzną siłę, i to siłę skierowaną przeciwko rzekomym twórcom narodu białoruskiego, bolszewikom. Białoruskie formacje wojskowe powstały po 1917 r. nie tylko na Białorusi, lecz także na Litwie i Ukrainie, w Polsce, Rosji, Estonii i Mołdawii.

Pomijanie białoruskiego niepodległościowego ruchu zbrojnego w większości dotychczasowych opracowań historycznych jest niewątpliwie jedną z poważnych przyczyn niezrozumienia procesu narodotwórczego na Białorusi. Zbywanie milczeniem walki Białorusinów o niepodległość miało zresztą niejedną przyczynę. Historiografia sowiecka świadomie negowała istnienie takiego ruchu w celach propagandowych. Białoruska historiografia emigracyjna tworzona była niemal wyłącznie w języku białoruskim, przez co jest niedostępna dla większości obcych badaczy, którzy na ogół języka białoruskiego nie znają.

Osobny problem stanowi historiografia polska. W okresie międzywojennym zbyt krótka była perspektywa historyczna i zbyt silne ciśnienie bieżących wydarzeń, których uczestnikami byli ci sami ludzie, którzy tworzyli politykę w okresie 1917-1921, by możliwa była obiektywna ocena niedawno minionej przeszłości. W tej sytuacji nie dziwi fakt, że najwartościowszym opracowaniem problematyki białoruskiej, jakie

¹ Jak pisze francuska badaczka, „aby skłonić Białorusinów do stałego używania swojego języka, reżim (bolszewicki — O. Ł.) musiał wykazać prawdziwą wytrwałość”, H. Carrère d'Encausse, *Spękane imperium*, Warszawa 1985, s. 14. Zachodni uczeni powtarzają zapewne podobne stwierdzenia za Nicholasem P. Vacarem, którego książka *Belorussia. The Making of a Nation*, Cambridge, Mass. 1956, przez lata całe była jedynym anglojęzycznym źródłem wiedzy o historii Białorusi. Autor tej pracy był z pochodzenia Białorusinem z Mohylewszczyzny tzw. „zapadnoruskiej” (patrz rozdz. 1) orientacji kulturowej, w związku z czym apriorycznie zakładał, że Białorusini nie są narodem odrębnym od Rosjan, lecz sztucznie „tworzonym” (co sugeruje już sam tytuł jego pracy).

powstało w okresie międzywojennym, jest „Krótki zarys zagadnienia białoruskiego”, który powstał w II Oddziale Sztabu Generalnego WP i przeznaczony był „tylko do użytku służbowego”². Opracowanie to dostarcza wielu interesujących faktów dotyczących białoruskiego ruchu narodowego, w tym także wojskowego.

Drugim rzetelnym opracowaniem, którym może się pochwalić polska historia okresu międzywojennego, jest obszerny artykuł rosyjskiego generała Pantelejmona Simanskiego, poświęcony armii gen. Stanisława Bułak-Bałachowicza³. Profesjonalna praca P. Simanskiego, który korzystał z dziś już niedostępnych relacji uczestników opisywanych wydarzeń, wciąż stanowi podstawę do dalszych badań dla historyków.

Polscy badacze, którzy zajmowali się problematyką białoruską po II wojnie światowej, na ogół pomijali tematykę niepodległościową i wojskową. Nawet historycy zajmujący się polską polityką wschodnią o istnieniu białoruskich formacji wojskowych zaledwie napomykali. Józef Lewandowski ograniczył się do stwierdzenia, że nie wiadomo, co skłoniło Józefa Piłsudskiego do wydania dekretu o formowaniu białoruskiego wojska, wspominał także, iż „stworzono oddziały pseudobiałoruskie pod dowództwem „generała” Bułak-Bałachowicza”⁴. Aleksy Deruga stwierdził nieistnienie „nacjonalistycznej” armii białoruskiej, wspominając przy okazji o białoruskim pułku w Grodnie⁵. Także Sergiusz Mikulicz tylko skrótowo przedstawił tworzenie i działalność oddziałów gen. S. Bułak-Bałachowicza⁶. Niewątpliwie, nie bez wpływu na takie potraktowanie tematu pozostawała ówczesna cenzura. Jedyne na emigracji w obiektywnym tonie, lecz równie ogólnikowo o białoruskich formacjach wojskowych pisał Władysław Pobóg-Malinowski⁷.

Dopiero na przełomie lat 80. i 90. pojawiły się publikacje poświęcone białoruskim formacjom wojskowym tworzonym po stronie polskiej.

Krystyna Gomółka opublikowała dwa artykuły, z których pierwszy poświęcony jest białoruskiemu pułkowi w Grodnie oraz oddziałom tworzonym pod auspicjami Białoruskiej Komisji Wojskowej (BKW),

² *Krótki zarys zagadnienia białoruskiego*, mnps, Warszawa 1928.

³ P. Simanskij, *Kampania białoruska Rosyjskiej Armii Ludowo-Ochotniczej gen. Bułak-Bałachowicza w r. 1920*, „Bellona”, T. 37: 1931, z. 3-4, s. 196-232.

⁴ J. Lewandowski, *Federalizm. Litwa i Białoruś w polityce obozu belwederskiego*, Warszawa 1962, s. 229-230.

⁵ A. Deruga, *Polityka wschodnia Polski wobec ziem Litwy, Białorusi i Ukrainy (1918-1919)*, Warszawa 1969, s. 179.

⁶ S. Mikulicz, *Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1971.

⁷ W. Pobóg-Malinowski, *Najnowsza historia polityczna Polski*, T. I, Paryż 1953, T. II, cz. 1, Londyn 1956.

drugi zaś oddziałom gen. S. Bułak-Bałachowicza⁸. Oba artykuły powstały na marginesie badań autorki nad stosunkiem polskich ugrupowań politycznych do sprawy białoruskiej i weszły do jej pracy poświęconej temu problemowi⁹. W obu przypadkach autorka przedstawia oddziały białoruskie widziane jedynie polskimi oczyma, tym niemniej podaje sporo cennych informacji.

Kolejnym krokiem naprzód była publikacja artykułu Zbigniewa Karpusa, również poświęconego oddziałom gen. S. Bułak-Bałachowicza¹⁰. Z. Karpus — w odróżnieniu od K. Gomółki — historyk wojskowości, z o wiele większym znanstwem przedstawił militarną stronę działalności gen. S. Bułak-Bałachowicza, lecz także i on zlekceważył białoruski aspekt tej działalności, umieszczając ją w polsko-rosyjskim kontekście politycznym¹¹.

Wąskim zagadnieniem przejścia oddziału gen. S. Bułak-Bałachowicza do Polski zajął się Tomasz Paluszyński¹². Autor drobiazgowo przedstawił polskie zabiegi o ten oddział i jego dowódcę, jednak z racji nieznamości literatury białoruskiej nie potrafił wytłumaczyć roli, jaką odegrała w tej sprawie Białoruska Misja Wojskowo-Dyplomatyczna w Rydze.

W 1993 r. Janusz Cisek obronił w Uniwersytecie Wrocławskim pracę doktorską, poświęconą roli oddziałów gen. S. Bułak-Bałachowicza w polityce J. Piłsudskiego¹³. Praca J. Ciska, oparta na bogatym materiale źródłowym, jest pierwszym całościowym opracowaniem problemu formowania białoruskich jednostek wojskowych po stronie polskiej, gdyż porusza także zagadnienia związane z działalnością BKW. Formowanie i działalność białoruskich oddziałów autor ukazuje przy tym na szerokim

⁸ K. Gomółka, *Polska wobec oddziałów Stanisława Bułak-Bałachowicza w 1920 roku*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska”, Białystok 1989, s. 100-106, eadem, *Geneza, działalność i rozpad białoruskich oddziałów wojskowych (1917-1920)*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, T. 34: 1991, s. 186-190.

⁹ Eadem, *Między Polską a Rosją. Białoruś w koncepcjach polskich ugrupowań politycznych 1918-1922*, Warszawa 1994.

¹⁰ Z. Karpus, *Działalność gen. Stanisława Bułak-Bałachowicza i jego oddziału w Polsce podczas wojny 1920 r.*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska”, Białystok 1990, s. 89-101.

¹¹ Vide: Z. Karpus, *Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy w Polsce w latach 1918-1924. Z dziejów militarno-politycznych wojny polsko-radzieckiej*, Toruń 1991.

¹² T. Paluszyński, *Przejście oddziału generała Stanisława Bułak-Bałachowicza z Estonii do Polski (marzec 1920 roku)*, [w:] *Polska i Europa w XIX-XX wieku. Studia historyczno-politologiczne*, Poznań 1992, s. 109-124.

¹³ J. Cisek, *Białoruskie oddziały gen. Stanisława Bułak-Bałachowicza w polityce Józefa Piłsudskiego w okresie wojny polsko-bolszewickiej (marzec-grudzień 1920 r.)*, mnps, Biblioteka Uniwersytetu Wrocławskiego. J. Cisek jest także autorem publikacji źródeł ukazujących stosunek sąsiadów Polski do wojny 1920 r., z uwzględnieniem oddziałów gen. S. Bułak-Bałachowicza: *Sąsiedzi wobec wojny 1920 roku*. Wybór dokumentów. Opr. J. Cisek, Londyn 1990.

tle historii stosunków polsko-białoruskich. W tym kontekście J. Cisek wznawia dyskusję nad rolą, jaką w planach J. Piłsudskiego odgrywała Białoruś. Niestety, jego praca wciąż pozostaje w maszynopisie.

Również w 1993 r. ukazała się pierwsza monografia, poświęcona osobie gen. S. Bułak-Bałachowicza, pióra Marka Cabanowskiego¹⁴. Braki warsztatowe autora obniżyły nieco wartość jego pracy, przynoszącej wiele interesujących faktów z życia gen. S. Bułak-Bałachowicza. Niestety, najsłabsze fragmenty książki M. Cabanowskiego poświęcone są właśnie walce gen. S. Bułak-Bałachowicza o niepodległość Białorusi, gdyż autor, nie znając historii Białorusi, nie potrafił umieścić swojego bohatera w jej kontekście.

Piotr Łossowski, pisząc o stosunkach litewsko-białoruskich, zajął się przy okazji białoruskimi oddziałami w armii litewskiej¹⁵. Czysto kompilacyjny charakter ma natomiast artykuł Adama Koseskiego o białoruskich formacjach zbrojnych¹⁶.

Ostatnim z polskich opracowań, poświęconych białoruskiej działalności zbrojnej, jest praca Z. Karpusa i Waldemara Rezmera przedstawiająca stosunek Polski do powstania słuckiego¹⁷. Autorzy wprowadzają nowe źródła do problematyki, znanej dotychczas wyłącznie z publikacji białoruskich.

W latach 90. artykuły dotyczące formowania białoruskich jednostek wojskowych opublikował także autor niniejszej rozprawy¹⁸.

Tak więc w ciągu kilku ostatnich lat historiografia polska wzbogaciła się o prace, w stopniu wystarczającym oświetlające tworzenie i działalność oddziałów gen. S. Bułak-Bałachowicza. Odnotować też można postęp w badaniach nad działalnością BKW. W polu uwagi polskich historyków pojawiły się także białoruskie oddziały w armii litewskiej i powstanie słuckie.

W odróżnieniu od polskiej literatury historycznej, wzmianki o istnieniu białoruskich formacji wojskowych można znaleźć właściwie we wszystkich opracowaniach białoruskich, dotyczących interesującego nas okresu. Jednak informacje oparte na materiale źródłowym są rozproszone,

¹⁴ M. Cabanowski, *Generał Stanisław Bułak-Bałachowicz*, Warszawa 1993.

¹⁵ P. Łossowski, *Polityka Litwy w kwestii białoruskiej w latach 1918-1924*, [w:] *Polska — Białoruś 1918-1945. Zbiór studiów i materiałów pod redakcją naukową Wiesława Balceraka*, Warszawa 1994, s. 44-58.

¹⁶ Adam Koseski, *Białoruskie formacje zbrojne*, [w:] *Polska — Białoruś...*, s. 59-73.

¹⁷ Z. Karpus, W. Rezmer, *Polska a Powstanie Słuckie (listopad 1920 — kwiecień 1921). Z dziejów białoruskich dążeń niepodległościowych*, mnps.

¹⁸ O. Łatyszonek, *Generał Bułak-Bałachowicz w wojnie 1919-1920 r.*, „Sybirak”, Nr 2 (5): 1990, s. 7-12; idem, *Spod czerwonej gwiazdy pod biały krzyż*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska”, Białystok 1992, s. 41-49; idem, *Mundury i oznaki białoruskich formacji wojskowych 1918-1923*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska”, Białystok 1994, s. 31-36.

a literatura poświęcona działalności białoruskich formacji wojskowych ma charakter na ogół publicystyczny. Dotyczy to zarówno literatury białoruskiej, powstałej w byłej Białoruskiej Socjalistycznej Republice Sowieckiej, jak i poza jej granicami, zwłaszcza na emigracji.

Pierwszym sowieckim opracowaniem utrzymanym w konwencji naukowej była praca A. Ziużkova pt. „Kryvavy ślach biełaruskaj nacedemokratyi”¹⁹. Już sam tytuł tej pracy sugeruje stosunek jej autora do przedmiotu badań, tj. białoruskiego ruchu niepodległościowego, w tym także zbrojnego. Opublikowane w pracy A. Ziużkova oryginalne dokumenty zostały spreparowane poprzez usunięcie z nich akcentów antypolskich, gdyż zamiarem (lub zadaniem) autora było ukazanie uzależnienia białoruskiego ruchu niepodległościowego od Polski.

Podobny stan rzeczy utrzymywał się w białoruskiej historiografii sowieckiej także po II wojnie światowej. Dopiero w 1966 r. pojawiła się praca Anatola Hryckiewicza, ukazująca problem zbrojnego ruchu niepodległościowego w sposób naukowy, choć nie pozbawiony subiektywizmu²⁰.

Działalności BKW i gen. S. Bułak-Bałachowicza, Rady Śluczczyzny, oraz antypolskiej partyzantki białoruskiej organizowanej z Litwy poświęcili obszerne fragmenty swej pracy o nieudanej próbie utworzenia BRL Józef Kowkiel i Mikołaj Staszkievicz²¹.

Pierwszą większą pracą poświęconą w całości zbrojnej walce Białorusinów o niepodległość była książka A. Hryckiewicza „Vakoł „Śluckaha paustańnia”²². Praca ta ma w pewnym stopniu charakter polemiczny, gdyż autor prostuje błędne jego zdaniem oceny śluckiego czynu zbrojnego w literaturze emigracyjnej. A. Hryckiewicz nie uznaje tego czynu za samodzielny, wskazując na dużą zależność jego organizatorów od Polski.

Obie wspomniane powyżej prace ukazały się w wydawnictwie gazety „Hołas Radzimy”, skierowanej do białoruskiej emigracji, i przeznaczone były wyłącznie do rozpowszechniania wśród tejże emigracji. Tłumaczy to zarówno naukowy charakter tych prac, jak i względną swobodę, z jaką ich autorzy analizują historię białoruskiego ruchu niepodległościowego.

¹⁹ A. Ziużkou, *Kryvavy ślach biełaruskaj nacedemokratyi*, Mińsk 1931.

²⁰ A. Grickevič, *Krach kontrrewolucionnoj avantjury Bulak-Balachoviča i esero-nacionalističeskogo mjateža v Slucke, koniec 1920 g.*, Mińsk 1966.

²¹ I. Kovkel, N. Staškevič, *Počemu ne sostojalas´ BNR (Iz istorii bankrotstva nacionalističeskaj kontrrevolucii v Belorussii. 1918-1925 gg.)*, Mińsk 1980.

²² A. Hryckiewiç, *Vakoł „Śluckaha paustańnia” (Baračba z kontrrewalucyjaj u Bielarusi u apošni pieryjad hramadzianskaj vajny)*, Mińsk 1987. Autor zmienił później swoją ocenę śluckiego czynu zbrojnego, A. Hryckiewiç, *Śluckaje paustańnie 1920 h. — zbrojny čin u baračbie za niezaležnaść Bielarusi*, „Spadčyna”, Nr 3: 1993, s. 2-13.

Białoruska nauka historyczna na emigracji nie podlegała podobnym ograniczeniom co w kraju, cierpiała jednak na niedostatek profesjonalnej kadry historycznej. Stąd też na emigracji nie powstała niemal żadna praca naukowa, poświęcona dziejom niepodległościowego ruchu zbrojnego. Kryterium naukowości spełnia jedynie artykuł Wiktora Sienkiewicza, poświęcony białoruskim formacjom wojskowym w armii litewskiej²³. Duże fragmenty swojej pracy o białoruskim ruchu narodowym na Grodzieńszczyźnie w latach 1918-1919 poświęcił białoruskim jednostkom w Grodnie Waclaw Ponucewicz²⁴. Autor oparł się jednak wyłącznie na źródłach powstałych w kręgu białoruskich działaczy związanych z Niemcami i Litwą, co przesądziło o jednostronnie antypolskim wydźwięku całej pracy.

Nad książką o powstaniach antybolszewickich i walce partyzanckiej na Białorusi pracował także białoruski pisarz Jurka Wićbicz (prawdziwe nazwisko Jerzy Szczerbakow), używający również pseudonimu Jurij Stukalicz. Autor niniejszej pracy miał możliwość zapoznania się z maszynopisem nieukończonyj pracy Jurki Wićbicza²⁵. Praca ta oparta jest na literaturze, przy czym autor, starając się znaleźć jak najwięcej przykładów antybolszewickiej walki zbrojnej, odwołuje się także do powieściopisarstwa Sergiusza Piaseckiego. Jurka Wićbicz z zasady zajmuje się przy tym całym ruchem antybolszewickim na Białorusi, a więc nie tylko białoruskim, lecz także rosyjskim.

Przełom w białoruskich badaniach nad dziejami własnego ruchu niepodległościowego nastąpił dopiero po 1990 r. Zapoczątkowała go seria artykułów publicystycznych, odwołujących się do dotychczasowego stanu badań, lecz zmieniających w sposób zasadniczy ocenę minionych wydarzeń. Po pewnym czasie zaczęły się ukazywać artykuły, których autorzy wprowadzili do obiegu naukowego nowy materiał źródłowy, oparty na kwerendzie w białoruskich archiwach, szerzej udostępnionych badaczom.

Znany literaturoznawca Włodzimierz Kazberuk, pisząc o poecie Alesiu Harunie (prawdziwe nazwisko Aleksander Pruszyński), obszerny ustęp swej monografii poświęcił roli, jaką odegrał jej bohater w działalności BKW. Zdaniem W. Kazberuka, A. Pruszyński zaangażował się w działalność BKW w celu stworzenia białoruskiego wojska, lecz nie

²³ V. Siańkievič, *Biataruskija vajsковыja farmacyi u letviskaj armii*, „Zvažaj”, Nr 2 (38): 1985, s. 4-6, Nr 4 (40): 1985, s. 3-4.

²⁴ V. Panucevič, *Horadzienščyna u nacyjalnym ruchu u 1918-1919 hadoch*, „Bačkauščyna”, Nr 3-4, 5-6, 7-8, 9-10: 1964.

²⁵ Białoruski Instytut Nauki i Sztuki w Nowym Jorku, Archiwum Jurki Wićbicza, J. Vićbič, *Antybałšavickija paustaŭni i partyzanskaje zmahaŭnie na Biatarusi*, mmps.

chciał dopuścić do tego, by wojsko to podporządkowane było wyłącznie Polakom²⁶.

Zasadniczy postęp w badaniach wiąże się jednak z działalnością naukową nowego pokolenia badaczy, na czoło których wysunęła się Nina Stuzińska. Badaczka ta w swoich artykułach w nowy sposób ukazała dzieje słuckiego czynu zbrojnego, nie idąc w ślady ani historyków sowieckich, ani publicystów emigracyjnych; jako pierwsza też ukazała los białoruskich podchorążych, którzy ukończyli polskie szkoły i wrócili do kraju, a także w sposób naukowy przedstawiła dzieje Włociańskiej Partii „Zielonego Dębu”, jedynej czysto niepodległościowej organizacji białoruskiej²⁷.

Wiaczesław Sawicki opublikował interesujący artykuł poświęcony próbie utworzenia białoruskiego wojska w 1917 r.²⁸ Tezy swojej pracy o Białoruskiej Centralnej Radzie Wojskowej przedstawił także Walenty Maziec²⁹. Należy oczekiwać, że nowe pokolenie białoruskich historyków pogłębi z czasem swoje badania.

Własne badania nad historią białoruskich oddziałów wojskowych w armii litewskiej rozpoczęli także litewscy historycy, czego sygnałem jest artykuł Steponasa Gečas³⁰.

Ostatnie lata przyniosły niewątpliwie znaczny postęp w badaniach nad dziejami białoruskiego ruchu niepodległościowego, w tym także zbrojnego. Jednak każdy z autorów, którzy poświęcili swe prace białoruskim formacjom zbrojnym, zajmuje się jedynie ich częścią. Stąd też niniejsza praca jest pierwszą próbą ukazania całości dziejów tworzenia i działalności białoruskich formacji wojskowych.

Cezurą czasową niniejszej pracy są lata 1917-1923. W roku 1917 powstał ruch Białorusinów wojskowych i utworzona została pierwsza biało-

²⁶ U. Kaźbjaruk, *Świetłaj voli żyčny zvon. Aleś Harun*, Mińsk 1991, s. 16-26.

²⁷ N. Stuzińska, *Jak słučaki baranili svoj dom*, „Hołas Radzimy”, Nr 50, 51, 52: 1994, Nr 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7: 1995; eadem, *Słučaki*, „Litaratura i Mastactva”, Nr 5: 1993, s. 14-15; eadem, *Zialonadubcy i inšyja. Da historii sialanskich partyj na Bielarusi*, „Litaratura i Mastactva”, Nr 50: 1994, s. 14-15; eadem, *Zialony Dub*, „Bielaruski Histaryčny Časopis”, Nr 1: 1995, s. 57-64.

²⁸ V. Savicki, *Biełaruskaje wojska: ad idei da sprob realizacyi (1917 h.)*, „Biełaruski Histaryčny Časopis”, Nr 4: 1994, s. 56-64. Wcześniej ten sam autor opublikował tezy swojej pracy: *Biełoruski nacyjanalny ruch u wojsku u 1917 hodzie* [w:] *Usiebiełaruskaja kanferencyja historykau. Histaryčnaja navuka i histaryčnaja adukacyja u Respublicy Biełaruś (novyja koncepcyi i padychody)*, Mińsk, 3-5 lutaha 1993 hoda. *Tezisy dakładau i paviedamleńniau. Častka I. Historyja Biełarusi* (dalej: UKH), Mińsk 1993, s. 162-164.

²⁹ V. Maziec, *Dziejnaść Biełaruskaj Vajskovaj Centralnaj Rady*, [w:] UKH, s. 164-165.

³⁰ S. Gečas, *Baltgudžiū kariniai daliniai kovoje už lietuvos nepriklausomybę 1919-1920 metais*, [w:] *Tarptautines mokslines-praktines konferencijos „Lietuvos karybos istorijos klausimai” medžiaga (tezes ir pranešimai)*, Kowno 1992, s. 49-53.

ruska jednostka wojskowa, I Białoruski Pułk Piechoty w Mińsku. W roku 1923 rozwiązany został ostatni regularny oddział białoruski, białoruska kompania w armii litewskiej.

Białoruskie formacje wojskowe powstawały w tym samym czasie w różnych krajach. W niektórych krajach, jak np. w Polsce, białoruskie oddziały tworzone były pod auspicjami różnych ośrodków politycznych. Ponieważ w związku z tym niemożliwe było ukazanie wydarzeń w porządku chronologicznym, zdecydowano się na mieszaną konstrukcję pracy, chronologiczno-problemową.

W rozdziale 1 przedstawiono białoruski ruch narodowy od początku XX wieku do przełomu lat 1916/1917. Chociaż sytuacja na Białorusi w okresie od rozpoczęcia I wojny światowej do wybuchu rewolucji lutowej stanowi osobny problem, włączono jej opis do rozdziału 1 ze względów merytorycznych — w okresie tym nie było jeszcze białoruskiego ruchu niepodległościowego, w związku z czym nie tylko nie tworzono białoruskich formacji wojskowych, lecz nawet tego nie postulowano.

Rozdział 2 obejmuje okres 1917-1918. Pozornie jest to okres bardzo zróżnicowany wewnętrznie, gdyż obejmuje takie wydarzenia, jak rewolucja rosyjska, rozszerzenie okupacji niemieckiej na większą część Białorusi i proklamację niepodległości BRL. Z drugiej strony, w sferze politycznej, a zwłaszcza dla białoruskiego ruchu wojskowego, był to okres spójny, związany z działalnością tych samych ośrodków politycznych i osób.

W rozdziale 3 zajęto się białoruskimi oddziałami w armii litewskiej. Początek organizacji tych oddziałów następuje chronologicznie po próbie tworzenia jednostek białoruskich w armii rosyjskiej. Dopiero w 1919 r. następuje rozbitcie działalności białoruskich polityków i wojskowych na różne ośrodki, ciężące ku Litwie, Polsce i Rosji. W związku z powyższym uznano za stosowne doprowadzenie w tym rozdziale do końca dziejów białoruskich oddziałów w armii litewskiej, aż do ich rozwiązania w 1923 r., gdyż dzieje te tworzą jedną całość.

W rozdziale 4 scharakteryzowano politykę Rosji Sowieckiej względem Białorusi ze szczególnym uwzględnieniem kwestii militarnych. Polityka ta była przejrzysta, a białoruskich formacji wojskowych w wojskach sowieckich właściwie nie było, stąd też rzeczony rozdział stanowi swego rodzaju tło dla wydarzeń, związanych z białoruskim ruchem zbrojnym.

Rozdział 5 poświęcono działalności BKW. Była to najdłużej działająca białoruska instytucja o charakterze polityczno-wojskowym, mimo to rezultaty jej działalności były znikome. Wyjaśnienie przyczyn takiego stanu rzeczy stanowi zasadniczy problem, którym zajęto się w tym rozdziale.

W rozdziale 6 przedstawiono sprowadzenie do Polski oddziału gen. S. Bułak-Bałachowicza, jego działalność w okresie wojny polsko-sowieckiej 1920 roku oraz wyprawę przeciwko Rosji Sowieckiej jesienią tegoż roku. Zasadniczym problemem badawczym w tym rozdziale było ustalenie roli oddziału gen. S. Bułak-Bałachowicza w planach politycznych Józefa Piłsudskiego względem Białorusi i wydzielenie białoruskiego nurtu w politycznej i militarnej działalności gen. S. Bułak-Bałachowicza.

Rozdział 7 poświęcono dziejom słuckiego czynu zbrojnego, które stanowią problem osobny i ściśle określony chronologicznie i terytorialnie.

W rozdziale 8 zajęto się likwidacją białoruskich oddziałów wojskowych przez władze polskie w 1921 r. oraz antybolszewicką partyzantką, organizowaną przez białoruskich wojskowych w tym okresie.

W rozdziale 9 przedstawiono pokrótce te białoruskie formacje wojskowe, których działalność nie sposób było ująć przy okazji rozpatrywania innych problemów: białoruską dywizję białogwardyjską w Odessie, siły zbrojne tzw. Republiki Kojdanowskiej oraz działalność rządu BRL A. Łuckiewicza wśród jeńców Białorusinów w obozach niemieckich w 1919 r.

Rozdział 10 poświęcono umundurowaniu i oznakom formacji białoruskich, gdyż jest to specyficzny i wymagający osobnego podejścia problem.

W zakończeniu, oprócz ogólnych wniosków dotyczących białoruskich formacji zbrojnych, podjęto także próbę teoretycznego wydzieleniu nurtu niepodległościowego w białoruskim ruchu narodowym.

Podstawową bazę źródłową, na których oparta jest większość rozdziałów niniejszej pracy, stanowią materiały archiwalne. Najbogatsze zbiory tych materiałów w sprawie działalności gen. S. Bułak-Bałachowicza i innych białoruskich wojskowych w Polsce ma Centralne Archiwum Wojskowe w Rembertowie. W archiwum tym można wyróżnić następujące zespoły: Oddział I Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego, Teki Lau-dańskiego, 4 Armia, Wojskowe Biuro Historyczne. Następnym źródłem materiałów archiwalnych, wykorzystanych w tej pracy, są akta przechowywane w Instytucie Józefa Piłsudskiego w Nowym Jorku, zwłaszcza zespół Adiutantury Generalnej Naczelnego Wodza, a także Archiwum Józefa Piłsudskiego.

W odniesieniu do działalności BCRW najwięcej wykorzystanych dokumentów skupionych jest w zespole BRL (fond 62) przechowywanych w Narodowym Archiwum Republiki Białoruś w Mińsku.

Mniejsze kolekcje dokumentów, wykorzystane w niniejszej pracy, znajdują się w Archiwum Akt Nowych w Warszawie (zespół Towarzystwo Straży Kresowej), Instytucie Marksizmu-Leninizmu w

Moskwie, Instytucie Hoovera w Stanford, Białoruskiej Bibliotece i Muzeum im. Franciszka Skoryny w Londynie, Białoruskim Instytucie Kultury i Sztuki w Nowym Jorku, Państwowym Archiwum Republiki Białoruś w Mińsku i Międzynarodowym Instytucie Historii Społecznej w Amsterdamie.

Oprócz kwerendy archiwalnej posłużono się także publikacjami dokumentów³¹.

Poważnym źródłem informacji była prasa, zwłaszcza białoruska, z lat 1917-1921. Dotyczy to przede wszystkim działalności BCRW, przedstawianej szeroko na łamach jej organu prasowego pt. „Beloruskaja Rada”. Obfitego materiału faktograficznego dostarczyły również takie białoruskie czasopisma, jak „Volnaja Biełaruś”, „Časopiś”, „Biełaruskaje Życio”, „Biełaruś”, „Krynica” i „Żviastun”, oraz rosyjska „Svoboda” (w odniesieniu do oddziałów gen. S. Bułak-Bałachowicza).

Z wielką ostrożnością korzystano z literatury wspomnieniowej, przekonawszy się, iż te same osoby w zupełnie inny sposób przedstawiają dane wydarzenia we współczesnych raportach, meldunkach, pismach itp., a inaczej wspominają te same wydarzenia po latach. Dotyczy to np. Karola Wędziagolskiego i jego oceny oddziałów gen. S. Bułak-Bałachowicza oraz Stanisława Lisa-Błońskiego w tej samej kwestii³². W tym miejscu można postawić hipotezę, że to właśnie S. Lis-Błoński jest autorem osławionego „Krótkiego zarysu zagadnienia białoruskiego”, do czego skłania lektura jego raportów, zdradzających podobieństwo stylu i ocen ze wspomnianym opracowaniem II Oddziału Sztabu Generalnego.

Wielką rolę w zniekształcaniu historycznej rzeczywistości we wspomnieniach odgrywa czas. To samo dotyczy zeznań składanych przez niektórych działaczy białoruskich przed sowieckimi organami śledczymi. W tym przypadku wchodzi w grę również celowa dezinformacja. Stąd też z takich źródeł korzystano oględnie, powołując się na nie tylko z braku innych źródeł z epoki lub w celach porównawczych.

Poważnym problemem dla piszącego te słowa był sposób przekazania białoruskich nazw osobowych. Ponieważ występują one w dokumentach w języku polskim, białoruskim i rosyjskim, zdecydowano się podawać je w formie spolszczonej, tym bardziej, że w języku białoruskim te same imiona i nazwiska zapisywane są w różny sposób. Tradycja spolszczania

³¹ *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*, T. 1-4, Warszawa 1961-1965; *Dokumenty vnešnej polityki SSSR*, T. 1-6, Moskwa 1957-1962; *Bor'ba za sovětskiju vlast' v Belorussii 1918-1920 gg. Sbornik dokumentov i materialov*, T. 1-2, Mińsk 1968-1971; *Velikaja Oktjabr'skaja socjalističeskaja revoljucija v Belorussii. Dokumenty i materialy*, T. 1-2, Mińsk 19 -1957; *Acta Archivalia Alboruthenica*, Nr 1-6: 1993, Nr 7-11: 1994.

³² K. Wędziagolski, *Pamiętniki*, Warszawa 1989; S. Lis-Błoński, *Bałachowcy*, mnps, Biblioteka Ossolineum, Wrocław.

białoruskich nazw osobowych jest zresztą bardzo dawna i nie należy jej pochopnie odrzucać. To samo dotyczy nazw geograficznych.

Nazwiska autorów i tytuły ich publikacji w pisowni cyrylicznej podano w przypisach w zależności od języka: a) dla języka białoruskiego w łacińskiej ortografii białoruskiej, ustalonej przez Józefa Losika (z ortografii tej korzystają dzisiaj Białorusini w wypadku braku czcionki cyrylicznej); z przyczyn technicznych w przypisach nie zaznaczono u niezłóskotwórczego, b) dla języka rosyjskiego w transliteracji. Powołując się na te same nazwiska w tekście użyto formy spolszczonej.

W wielu przypadkach nie udało mi się ustalić imion poszczególnych osób, wobec czego podano samo nazwisko.

Trudnością nie do pokonania było ustalenie stopni wojskowych poszczególnych osób, gdyż stopnie te zmieniały się wraz ze zmianą armii, w której dana osoba służyła. Ponadto niektóre armie, jak np. armia gen. S. Bułak-Bałachowicza, miały specyficzny system oznaczania stopni wojskowych, co prawdopodobnie powodowało pomyłki ze strony kontaktujących się z oficerami tej armii oficerów polskich. Wobec powyższego w przypadkach wątpliwych podano stopień najczęściej przypisywany danej osobie w dokumentach.

W wielu przypadkach niemożliwe było ustalenie, czy poszczególne daty podawane w literaturze przedmiotu są datami według starego, czy też nowego stylu. W związku z tym zrezygnowano z przeliczania dat lub podwójnego datowania. Zasadniczo daty w rozdz. 1, 2.1–2.4 podano według starego stylu. W poszczególnych przypadkach w rozdz. 2.4 podano daty według nowego stylu, co zaznaczono w nawiasach — (n.st.).

Niniejsze opracowanie jest poprawioną wersją rozprawy doktorskiej, przygotowanej na Wydziale Nauk Historycznych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Pragnę złożyć serdeczne podziękowania promotorowi pracy prof. dr. hab. Waldemarowi Rezmerowi za naukowe kierownictwo i okazaną życzliwość. Pragnę również podziękować recenzentom prof. dr. hab. Teresie Kulak i prof. dr. hab. Mieczysławowi Wojciechowskiemu za ich cenne uwagi.

Gorąco dziękuję dr Helenie Głogowskiej, dr. Januszowi Ciskowi i dr. Zbigniewowi Karpusowi. Bez ich koleżeńskiej pomocy w zbieraniu materiałów źródłowych moja praca nie mogłaby powstać w obecnym kształcie.